

NATIO EST SEMPER REFORMANDA

*Tanulmányok
a 70 éves Gergely András tiszteletére*

Károli Könyvek
tanulmánykötet

Sorozatszerkesztő: Sepsi Enikő

A szerkesztőbizottság tagjai:

Balla Péter, Bozsonyi Károly, Csanády Márton, Fabiny Tibor,
Homicskó Árpád, Kendeffy Gábor,
Sepsi Enikő, Szenci Árpád, Törő Csaba, Zsengellér József

NATIO EST SEMPER REFORMANDA

*Tanulmányok
a 70 éves Gergely András tiszteletére*

SZERKESZTETTÉK:

ANKA LÁSZLÓ, KOVÁCS KÁLMÁN ÁRPÁD, LIGETI DÁVID,
MAKKAI BÉLA, SCHWARCZWÖLDER ÁDÁM

Károli Gáspár Református Egyetem • L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2016

A szerkesztésben közreműködött:
Haiser Anna, Horváth Krisztián, Kőő Artúr, ifj. Lator László,
Ordasi Ágnes és Tálás Nándor

A kötet megjelenését adományával támogatta:
MASÁT András rektor (Andrássy Gyula Németnyelvű Egyetem),
valamint a VERITAS Történetkutató Intézet munkatársai:
SZAKÁLY Sándor, MARINOVICH Endre, UJVÁRY Gábor, ZINNER Tibor, DOBOS László,
MEGYESI Csilla, V. KOVÁCS Mónika, ANKA László, KOVÁCS Kálmán Árpád, LIGETI Dávid,
SCHWARCZWÖLDER Ádám

Felelős kiadó: Sepsi Enikő, a KRE BTK dékánja.
Károli Gáspár Református Egyetem
1091 Budapest, Kálvin tér 9.
Telefon: 455-9060
Fax: 455-9062

© Károli Gáspár Református Egyetem, 2016
© L'Harmattan Kiadó, 2016
© Szerzők, szerkesztők, 2016

ISBN 978 963
ISSN 2062-9850

A borító ...

Kiadja a Károli Gáspár Református Egyetem és a L'Harmattan Kiadó
A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:

L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: +36-267-5979
harmattan@harmattan.hu
www.harmattan.hu

Párbeszéd Könyvesbolt
1085 Budapest, Horánszky utca 20.
Tel.: +36-1-445-2775
parbeszedkonyvesbolt@gmail.com
www.konyveslap.hu

TARTALOM

Tabula gratulatoria	9
BALLA Péter: Előszó	11
RÁCZ János: A magyar reformkor kutatója és a magyar rendszerváltozás tanúja. Interjú Gergely Andrással (2016. május 3.)	13

I. A REFORMKOR ÉS 1848/49

MARJANUCZ László: Bánáti adattár. Adalékok a Temesi Bánság kamarai igazgatásához	29
BORSI-KÁLMÁN Béla: Phanarion, fanar, fanarióták, fanariotizmus. Barangolás a román diplomácia és politika-csinálás forrásvidékén	39
MASÁT András: Nemzetépítés, nemzet-konstrukciók és nemzeti mítoszok Norvégiában a 19. században	55
SZÖRÉNYI László: A Szabadság matraca	67
TEVESZ László: Alkotmány, szabadság és nemzet Kölcsey és Deák szemléletében az 1832–36-os országgyűlésen	77
VELIKY János: A „Garat” fogalomkészletének helye Széchenyi politikai gondol- kodásának alakulásában. Eszmetörténet és/vagy fogalomtörténet	89
MIRU György: A <i>Balítéletekről</i> és a politikai nyelvek	102
MOLNÁR András: Csány László és Deák Ferenc politikai együttműködése Zala megyében (1831–1846)	114
VELKEY Ferenc: Egy Schiller-citátum háttéréhez. Amikor az „emlékező” Kossuth felidézi egykor idéző önmagát	125
KOVÁCS Kálmán Árpád: A magyarok istene a reformációtól Kossuth Lajosig	142
BÁRÁNY Zsófia: Fama volat. Lonovics József hírneve	156
SARNYAI Csaba Máté: A magyar katolikus egyház anyagi problémái és kapcsolatuk az autonómia-igénnyel 1848 teléig	168
HERMANN Róbert: Görgői Debrecenben (1849. május 31. – június 3.)	179

TARTALOM

II. BOLDOG BÉKEIDŐK

VÉR Eszter Virág: A hivatalos képköltés „alternatívái”: az uralkodópár (privát) életeseményeinek megjelenítése az 1850-es évek magyar nyelvű sajtójában	197
CSAPÓ Csaba: Udvari vonatok Ferenc József utazásain	205
BÚR Gábor: Cape wool. Fokföld aranya	214
BALATON Petra: Modernizációs törekvések a székelyföldi méhészet fejlesztésére a századfordulón	223
MAJDÁN János: A megvalósult álmom. A fiumei kikötő áruforgalma és a vasút	234
KISS GY. Csaba: Jókai fiumei látogatásairól	248
FARKAS Judit Antónia: Szana Tamás és a modern magyar bibliofília	255
CSÚRI Károly: Fakten, Erinnerungen, poetische Fiktion. Georg Trakls <i>Grodek</i> als historische und poetische Wirklichkeit	267
MOLNÁR Sándor Károly: <i>Házi Istentisztelet</i> , avagy egy kegyességi lap tiszavirágú története	277
ZINNER Tibor: Források a Koronaügyészség történetéhez	287
ANKA László: A politikai katolicizmus csírája? Apponyi György 1872. december 14. levele Simor János érsekhez	304
BERTÉNYI Iván, ifj.: „A lelketeket adjátok az ördögnek, ha a kormánypártra szavaztok!” Adalékok az 1896-os választások történetéhez	315
ORDASI Ágnes: A magyar kormány Fiume-politikája a 19–20. század fordulóján	330
SCHWARZWÖLDER Ádám: „Orgiákat ül a nyegle örület” – levelek Csáky Albinhoz az 1905-ös politikai válság időszakából	343
MAKKAI Béla: Az ó-romániai titkos nemzetvédelmi akció kezdetei	358
JOÓ András: Egyensúly, presztízs, diplomáciai sakkhúzások – A Foreign Office és Ausztria–Magyarország „elcsábítása” (1906–1910)	375
RESS Imre: Tisza István német szövetségi koncepciójának genezise (1913–1914)	388
LIGETI Dávid: A visegrádi remete utolsó útja – Görgei Artúr halálának társadalmi visszhangja 1916-ban	404
NAGY Mariann: Magyarország nemzetiségi problémái a függetlenség küszöbén (1919–1920)	412
JESZENSZKY Géza: Lehetett volna egy keleti Svájc? Jászi Oszkár Magyarország jövőjéről az I. világháború végén	426

TARTALOM

III. A BÉKE-TŰRÉS KORA

HATOS Pál: Ravasz László utolsó erdélyi évei (1918–1921)	441
KOVÁCS I. Gábor: Az abaúji Szádeczky család első egyetemi tanár tagjának, Szádeczky-Kardoss Lajos történésznek az életútja	453
UJVÁRY Gábor: A két világháború közötti magyar történeti szintézisek és Kosáry Domokos	465
KOVÁCS Dávid: „A nemzeti eszme igazi hordozói”. A nemzeti eszme a KMP ideológiájában (1936–1939)	479
SZAKÁLY Sándor: Nyugállományú altábornagy a magyar katonai ellenállási mozgalom élén: Vitéz Kiss János (1883–1944)	490
POPÉLY Gyula: Helyzetkép az új csehszlovák–magyar országhatár két oldalán a bécsi döntés után	497
BOGNÁR Zalán: „A szegedi csillagbörtönben kb. 12 000 hadifogoly...” Szovjet őrizetű hadifogolytábor a Tisza-parti városban (1944–1945)	509

IV. A KOMMUNIZMUS KÍSÉRLETE

SZERENCSÉS Károly: Választások Magyarországon, 1945 – Új szempontok . . .	525
FÖGLEIN Gizella: Királyság versus köztársaság. Polgári nézőpontok az államforma kérdéséről (1945–1946)	536
IZSÁK Lajos: Polgári pártok és vezetők Magyarországon (1944–1956)	547
SALAMON Konrád: Az első antikommunista forradalom leverése	557
PÁL István: Rosemary Prochl: egy szokatlan humanitárius akció története . . .	566
ARDAY Géza: A nyugati magyar emigráció intézményei és titkosszolgálati megfigyelései	577
ÉPERJESI Zoltán: A hazai és a kelet-német titkosszolgálatok súrlódásai a szocialista Magyarországon	589

V. A RENDSZER VÁLTOZÁSA

MARINOVICH Endre: A kelet-közép-európai rendszerváltozás néhány dilemmája	601
OPLATKA András: Magyarország 1989. Folyamatok, emberek, véletlenek	607
BÁBA Iván: A migrációról. Államigazgatási és külpolitikai szempontú gondolatok	620
ŐZE Sándor: Apokalipszis és történetiszemlélet	625
A kötet szerzői	

SZANA TAMÁS ÉS A MODERN MAGYAR BIBLIOFÍLIA

FARKAS JUDIT ANTÓNIA

„Magyarországnak vannak szenvedélyes könyvgyűjtői;
de nincsenek a szó szorosabb értelmében vett bibliophiljei.”

(Szana Tamás)

Ha végigtekintünk a 19. század magyar könyvtermelésén, hamar kitűnik, hogy az olvasók szűk rétege már a század elejétől, de különösen az ötvenes–hatvanas évektől kezdett jelentőséget tulajdonítani az olvasmányok külső megjelenésének. A kiadók a könyvvásárlók eltérő kulturális szükségleteihez és anyagi lehetőségeihez igazodva egy-egy könyvből többféle változatot, az olcsó népkiadások mellett különféle dekoratív kötésű díszkiadásokat és gazdagon illusztrált díszműveket, a nyolcvanas évektől pedig luxus minőségű amatőr vagy más néven bibliofil kiadásokat is megjelentettek korlátozott példányszámban. A polgári szalonok díszül szolgáló, reprezentációs és dekorációs szerepet egyaránt betöltő kiadványokat többnyire karácsonykor vagy egyéb jeles események, évfordulók alkalmával adták közre. „Ma, midőn a francia *bibliophilok* által létrehozott mozgalom hullámai hozzánk is elhatoltak s könyvkiadóink sokszor erejüket felülhaladó áldozatokkal versenyezve, igyekeznek *amateur* kiadásokat rendezni, [...] nálunk is divattá lett, hogy minden könyvtárban legyenek díszkiadások s e divat nevelte azután igen természetesen a *könyvamateurok* osztályát is” – írja György Aladár a magyarországi könyvtárak adatait összesítő úttörő munkájának Magán-könyvtárak című fejezetében.¹

A 19. század utolsó évtizedeiben azt a szenvedélyes könyvkedvelőt nevezték *bibliophil(e)*nek, aki a könyvek gyűjtése során nemcsak a kiadványok tartalmára

¹ *Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben 2. kötet*, szerk. György Aladár, Budapest, Statisztikai Hivatal, 1887. (Statisztikai közlemények) 412. György Aladár munkájából az is kiderül, hogy az arisztokraták mellett egyre több középosztálybeli gyűjtő kezdett könyvekre specializálódni. A díszművek reprezentációs szerepéről ld. Molnár Julianna–Varjú Zsuzsanna: Az olvasás és a könyv szerepe a dualizmus-kori polgárság magánéletében, *Magyar Könyvszemle*, CXV. évf., 1999/3. 337–339. A jelen tanulmány az „Egy *bibliophil álma*” *Könyvek kedvelése és kelendősége a 19. század utolsó évtizedeiben Magyarországon* című hosszabb terjedelmű kézirat (2015) alapján készült. Vö. Farkas Judit Antónia, *Szemlér Lőrinc könyv- és műgyűjteménye*, a megjelenés alatt lévő tanulmány kitér a 19. századi magyar díszművekre, díszkiadásokra és amatőr munkákra is.

és ritkaságára, hanem művészi szépségére, azaz külső kiállítására, restaurálására és köttetésére is súlyt helyez.² Ezzel egyidejűleg a magyar szakmunkák a bibliofil francia megfelelőjét, a műértőt és műgyűjtőt jelentő *amateur* (továbbiakban: amatőr) szót is használni kezdték.³ György Aladár a „szaktudósok”, illetve a „válogatás s tervszerűség nélkül” olvasó és könyveket felhalmozó „könyvmolyok” mellett a könyvkedvelők harmadik nagy csoportjába az „amateurök”-et sorolja: ők „a könyvet, mint szép tárgyat vagy ritkaságot kedvelik”⁴

Szana Tamás⁵ (1844–1908), az 1867 után szerveződő akadémikus irodalom ellenében fellépő írónemzedék meghatározó alakja, író, szerkesztő, műkritikus, szenvedélyes könyv- és műkedvelő is előszeretettel használta írásaiban az *amateur* szót.⁶ A 19. század végi modern bibliofília egyik legelkötelezettebb hazai népszerűsítőjének az volt a véleménye, hogy a magyar nyelvnek nincs olyan

² A *bibliophilia* (továbbiakban a mai magyar nyelvben használt *bibliofília*, illetve *bibliofil* alakot használok) a görög eredetű *biblion* (könyv) és *philos* (barát, szeretet) szóösszetétel alapján terjedt el Richard du Bury (1287–1345) jóvoltából. Az angol püspök könyvkedvelésről írott latin nyelvű művének az ókori rómaiak által is használt görög *Philobiblon* (1345) címet adta. A latin bibliofília kifejezést a holland Guillaume Salden használta először 1681-ben Liberius Christianus néven közreadott *Bibliophilia, sive de scribendis, legendis et aestimandis libris exercitatio paraenetica* című könyvészeti munkájában. Gulyás Pál: A bibliofil természetrajza, *Uránia*, 1908/9. 15; Pogány György: *A magyar könyvgyűjtő kalauza*, Budapest, Kiss József, 2005, 13. Larousse Encyclopédie „bibliophilie”, „bibliophile” szócikke, <http://www.larousse.fr/encyclopedie/> (letöltés: 2013. február 10.) *Nyomdászati Lexikon*, szerk. Biró Miklós – Kertész Árpád – Novák László, Budapest, Biró Miklós, 1936, 60. (Bibliofília címszó). A bibliofília általános értelemben könyvgyűjtést is jelent.

³ A korabeli nyelvhasználat a francia szót nem csupán a könyvek, hanem képek, szobrok és egyéb művészi értékkel bíró tárgyak, ereklyék megszállott gyűjtőire is használja.

⁴ György: *Magyarország köz.*, 412.

⁵ Szana Tamás, aki a Petőfi Társaság egyik alapítója és évtizedekig főtítkára volt, lapszerkesztőként (pl. *Figyelő*, *Otthon*, *Regélő*, *Petőfi Társaság Lapja*, *Koszorú*), irodalom- és művészet-szervezőként (pl. Írók és Művészek Társasága, Műbarátok Köre), valamint publicistaként sokat tett a kiegyezés utáni magyar irodalom és képzőművészet népszerűsítéséért itthon és külföldön egyaránt. Többek között Cellini, d’Annunzio, Maupassant, Ovidius, Taine és Xavier de Maistre munkáit fordította le magyarra. 1901-től haláláig az *Uránia* tudományos színházat igazgatta. Szana sokoldalú munkásságának megítélése meglehetősen ellentmondásos. A kortárs Justh Zsigmond középszerűnek tartotta és a bibliofília iránti szenvedélyét értékelte a legtöbbször: „a könyvek külseje, ez az ő kedvenc témája, és ehhez is ért a legjobban”. Ferenczi László ugyanakkor az 1870-es évektől jelentkező, úgynevezett „Új Nemzedék” egyik „elfelejtett kismestere”-nek és a magyar művészettörténet-írás úttörőjének nevezte. Az utókor emlékezetében elsősorban művészeti írásai révén maradt meg. Magyar István: *Szana Tamás*, Budapest, k. n., 1934. (Palaestra Calasactiana, A piaristák doktori értekezései 6.); *Justh Zsigmond naplója és levelei*, vál., jegyz., s.a.r., utószó Kozocsa Sándor, Budapest, Szépirodalmi, 1977. (Justh Zsigmond műhelyében) 351, 365. Ferenczi László: Szana Tamás, *Irodalomtörténeti Közlemények*, CII. évf., 1998/5–6, 705–707. Vö. Mikszáth Kálmán: Szana Tamás. <http://mek.oszk.hu/00900/00900/00900.pdf> (Letöltés: 2016. 09. 02.). Köszönöm Pogány Györgynek, hogy Mikszáth írására felhívta a figyelmemet.

⁶ Szana amellet, hogy rajongott és sok időt töltött Olaszországban, Velencét pedig második

kifejezése, amely hűen visszaadná a francia szó jelentését. Ennek bizonyítására *Az amateur* című esszéjében igen frappáns leírást adott a különféle gyűjtési ágakra szakosodott műkedvelőről:

„[...] az *amateur* címet én nem osztogatom olyan olcsón, amint az nálunk szokásos. Az, hogy valaki könyveket, képeket, szobrokat vásárol, szobáit fényűzéssel butoroztatja és salonja etagereit a bibelot apró tárgyaival népesíti: szerintem még nem elegendő arra, hogy ezt a megtisztelő elnevezést jogosan használhassa. Valamint magában véve az sem tesz senkit amateurré, ha az irodalmat és művészeteket, vizontszolgálat követelése nélkül, egy Maecenás jóakaratóval, buzgalomával és áldozatkészségével pártfogolja. Az ilyen, különben nagyon érdemes, nagyon tiszteletreméltó egyéniség lehet műpártoló [...] S ha az amateur és műpártoló fogalmát nálunk a legtöbbször mégis összezavarják: ennek oka főleg abban rejlik, hogy nyelvünk nem rendelkezik azzal a kifejezéssel, mely a francziák által használt *amateur* szót fedezni képes. [...] Tollam mindig megcsökönyösödik, valahányszor helyette a *műbarát*-ot kell papírra vetnem. Az árnyalatok mily nagy skálája van a két fogalom között! [...] Igen, az igazi *amateur* nem barátja a szép megtestesítésére törekvő művészeteknek, a régiség vagy ritkaság ingerével kínálkozó tárgyakkal, hanem igazi szerelmese, fölruházva a szerető szívek lobbanékonyásával, szeszélyeivel és gyötrelmeivel.”⁷

Szana a könyvamatőrök jellemzésére is kitért, aminek kapcsán saját gyűjtői élményeit is megosztotta az olvasóval. Leírta például, hogy milyen kínokat élt át az alatt a néhány nap alatt, amíg megbizonyosodott, hogy sikerül megszereznie az antikváriustól Dorat *Les baisers* című 1770-es kiadású könyvének egyik igen ritka és értékes, Eisen rézmetszeteivel díszített példányát.⁸ Majd arról is beszámolt, hogy a műremek birtokba vételével még nem volt teljes az öröme, hiszen hátra volt még a kötet nagy szakértelmet és odafigyelést igénylő restaurálása és művészi köttetése. Szana személyesen felügyelte a foltos lapok tisztítását és hosszú órákat töltött Gottermayer Nándor könyvkötő barátja műhelyében,

otthonának tekintette, közismerten nagy frankofil volt. Ez a könyves szakirodalom terén való jártasságában is megmutatkozott.

⁷ Szana Tamás: *Az amateur*, in Uő.: *Egy amateur naplójából*, Budapest, Athenaeum Rt., 1899, 3–6. (Kiemelések Szana Tamástól – F. J. A.). Szana egy másik esszéjében azzal egészíti ki a fentieket, hogy az amatőrök „tudomány- és művészetszomjukat, vagy rosszabb esetben hiúságukat elégtük ki”, amikor vagyonokat költenek ritka, vagy régi műtárgyakra. Szana Tamás: *Magyar gyűjtők és gyűjtemények*, in Szana: *Egy amateur*, 35–36.

⁸ A 18. századi francia szerző pajzán verseinek különféle illusztrált kiadásai nagy becsben álltak a bibliofilek körében.

ahol maga választotta ki „a vörös maroquint” és az aranyozásnál alkalmazott „apró bélyegzőket”.⁹

A könyves szakzsargonban és szakirodalomban elterjedt az amatőr szó másik jelentése is. Ezen egy könyv luxuskiadását, finom, merített papirosú, gondosan tipografizált és nyomott, művészi illusztrációkat és könyvdíszeket tartalmazó, különleges kötésű, többnyire gyűjtők részére készült és kereskedelmi forgalomba nem hozott, korlátozott példányszámú változatát értették.¹⁰ Az amatőr kiadások rendszerint harminc, ötven, száz kézzel számozott példányban láttak napvilágot és előjegyzés útján lehetett őket megvásárolni. A könyv exkluzivitásának, értékének növelése érdekében arra is volt példa, hogy a megrendelő nevét belenyomtatták a kötetbe, vagy azt – különösen a 20. század első évtizedeitől kezdve – a szerző és grafikus is aláírta.¹¹

SZANA TAMÁS ÚTTÖRŐ KEZDEMÉNYEZÉSEI A KÖNYVSZERETET ÉS KÖNYVGYŰJTÉS ELŐMOZDÍTÁSÁRA

Szana Tamás nemzedéktársával, György Aladárral ellentétben kevésbé volt elégedett a magyar könyvkultúra színvonalával, ezért minden eszközt megragadott, hogy elősegítse annak fejlődését. Nem csak nagy hódolója volt, hanem értett is a szép könyvekhez, és jól ismerte a hazai, valamint a külföldi szakirodalmat. Rajongott a korábbi századok szép kiállítású francia és olasz műveirért, de az értékes magyar kiadványokat, köztük első kiadásokat, díszműveket és amatőr kiadványokat is igyekezett gyűjteménye számára megszerezni. Olaszországi utazásai során rendszeresen felkereste a velencei, firenzei és római antikváriumokat, műkereskedéseket és árveréseket, ahol több műreket meg is vásárolt. A magyar antikvár könyvpiacot is jól ismerte és kiterjedt kapcsolata volt a hazai könyvesekkel.¹² Tisztában volt vele, hogy a könyves üzlet működése

⁹ Szana: Az amateur, 10–15. A maroquin, vagy más néven szattyánbőr a művészi kötéshez használt legfinomabb, kecske- vagy borjúbőr.

¹⁰ A francia nyelv a *livre de luxe*, azaz luxuskönyv elnevezést is használta és használja a mai napig.

¹¹ A saját névre szóló példány azt a korábbi gyakorlatot eleveníti fel, amikor a kiadó hálája és köszönete jeleként a mecénás, majd a kötetre előfizető prenumeránsok nevét feltünteti a kiadványban. Vö. Bisztray Gyula: *A prenumeráció, Egy fejezet a magyar könyvkiadás és olvasóközönség történetéből*, in Uő.: *Könyvek között egy életen át*, Budapest, Szépirodalmi, 1976, 44–79; Farkas Judit Antónia: *A Magyar Bibliophil Társaság története (1920–1949) I., Magyar Könyvszemle, CXXVII. évf., 2011/3, 346.*

¹² Írásaiban időről időre utal könyveire és vásárlásaira is: Szana Tamás: *A könyv régen és most*, Budapest, Hornyánszky Viktor, 1888, 32, 53–54, 63–64, 83. Szana: Az amateur, 10–14. Életrajzírója szerint „lakását valóságos kis múzeummá tették az ott felhalmozott képek, szobrok

nagymértékben kihat a közművelődés és kultúra fejlődésére, jól működő és szilárd alapokon nyugvó könyvkereskedelem nélkül nem virágzik a nemzeti irodalom sem: „A könyvek megbecsülése mindenkor az irodalom és az írók iránt tanúsított hódolat. Azt mutatja, hogy a modern társadalom új és tekintélyes helyet jelöl ki az író számára”.¹³

Szana Tamás egész életében a művelt olvasóközönség megteremtésén munkálkodott, aminek nemcsak a magyar irodalom és képzőművészet, hanem a könyvgyűjtés előmozdítása és pártolása is fontos részét képezte. Könyvkedveléssel foglalkozó írásait hírlapokban, folyóiratokban és könyv alakban is közreadta, sőt 1888-ban egy monográfiát is szentelt a témának *A könyv régen és most* címmel.¹⁴ A túlnyomórészt egykorú francia szakmunkákon és saját gyűjtőtevékenységének tapasztalatain alapuló mű első ízben vállalkozott Magyarországon a bibliofília kultúrtörténetének összefoglalására. Szana úttörő munkájában „a könyvek keletével, kedvelésüknek koronkinti növekedésével és apadásával” foglalkozott.¹⁵ Az érdekes történetekkel és anekdotákkal színesített, élvezetes stílusban megírt mű mindazokat az ismereteket tartalmazta, amelyeket egy igazi bibliofilnek tudnia kell. Szólt a könyveknek az ókortól egészen a 1880-as évekig terjedő eltérő megítéléséről, értékük koronkinti változásáról, díszítésről, kötéséről, a különböző gyűjtői divatokról és területekről éppúgy, mint a történelem jeles és nem kevésbé különönc bibliofiljeiről, bibliománjairól. De megemlékezett a magyarországi könyvgyűjtés és könyvnyomtatás történetének 18. század végéig terjedő kiemelkedő korszakairól és jeles alakjairól is.

Szana a 19. század második felének gyűjtői szokásai kapcsán Octave Uzanne írásából merítve a kortárs könyvszeretet jellegzetességeire is kitért. A modern bibliofil ellentétben a „régí könyvmollyal” már nem kizárólag a kiadványok régisége és ritkasága hozza lázba gyűjtőtevékenysége során, hanem azok művészi és irodalmi értéke is fontos szemponttá válik. A ritkaság kultusza mellett megjelenik a jó és szép könyvek, különösen a művészi igényességgel kiállított,

és egyéb műtárgyak.” Végrendeletéből ismert, hogy Favretto, Munkácsy, Mészöly és Cellini műalkotásait is magába foglaló műgyűjteményéből tizenöt tetszőlegesen kiválasztott alkotást a Szépművészeti Múzeumnak, „pompás könyvszekrényt” pedig a Petőfi Társaságnak adományozta. Könyvei egy része ma a Petőfi Irodalmi Múzeum könyvtárában található. A könyv. Írta Szana Tamás [sajtószemelvények], *Irodalmi Értésítő*, I. évf., 1888/19, 303; Szana Tamás: Favretto, *Művészet*, II. évf., 1903/2, 81–101. *A budapesti amateur gyűjtemények kiállításának lajstroma*, Csányi Károly, (szerk.), Budapest, O. M. Iparművészeti Múzeum, 1907, 245–246. Szana Tamás végrendelete, *Pesti Hírlap*, XXX. évf., 1908/43, február 18., 12. Magyar: *Szana Tamás*, 46, 48.

¹³ Szana: *A könyv*, 110–111.

¹⁴ Szana Tamás: *A könyv régen és most*, Budapest, Hornyánszky Viktor, 1888.

¹⁵ Szana: *A könyv*, 3. Szana könyve egyik fő érényeként maga is hangsúlyozta, hogy „az eddig nálunk műveletlen téren első kísérlet.” Szana Tamás: Előszó, in Szana, *A könyv*, sz. n.

illusztrált munkák iránti érdeklődés; az irodalom és művészet szeretete, az esztétikai élvezet válik a könyvkedvelés legfőbb mozgatórugójává; a könyvre, mint műtárgyra tekint a gyűjtő. „A mai bibliophil – írja Szana – nem meggörnyedt, pápaszemes, életunt öreg, ki reszkető kezekkel lapozza a fóliánsokat; hanem a legtöbb esetben életvidám, kifogástalan gentleman, ki nem tagad meg magától semmi világi élvezetet, s e mellett gyönyörködik az irodalom termékeiben, ép úgy, mint a művészet remekeiben.”¹⁶

Szana a kortárs folyamatok kapcsán a francia könyvgyűjtési szokások és antikvár könyvkereskedelem érdekes kulisszatitkaiba is bepillantást enged.¹⁷ Írásából megtudhatjuk, hogy a korabeli francia bibliofil könyvek igen kis példányszámban készültek, ráadásul a szenvedélyes gyűjtők a tiszta és éles nyomású, legfinomabb (hollandi, japán, kínai) papirosú, *avant la lettre* illusztrációkkal díszített első levonatokat¹⁸ igyekeztek gyűjteményük számára megszerezni. A legszebb példányokért folyó versenyben bizalmas viszony alakult ki a gyűjtő és az „amateur-könyvárus” között. A bibliofil tőle szerzett tudomást a közelgő árverésekről és tőle rendelte meg a megjelenés alatt álló kiadványokat, hogy lehetőség szerint a legszebb példány kerüljön a birtokába. Az ő segítségével értesült és jutott hozzá egy-egy értékes vagy ritka kötethez, és tőle kért tanácsot könyvei bekötésével vagy könyvtára berendezésével kapcsolatban is. Együtt határoztak a kiadandó könyvek tartalmáról, kiállításáról és díszítéséről is. Szana példaként hozza fel a pazar kiállítású és méregdrága bibliofil könyveket megjelentető párizsi kiadó-könyvárust, Leon Conquet-t, aki a francia bibliofilek egyik legismertebb törzshelyeként ismert rue Drouot-ban található üzletében törzsvásárlóival közösen állapította meg „a kiadványok papírját, alakját, a betűk formáját, nagyságát, a margók szélességét”, velük beszélte meg, hogy melyik művésztől rendeljék meg a rajzokat, ki legyen a metsző, milyen illusztráció és kötés készüljön a könyvhöz.¹⁹

Franciaországban a 19. század második felében a bibliofilek körében minden korábbinál jobban felértékelődtek az illusztrált könyvek. „A modern bibliophil bámulatatos finomságú rézkarcokat kíván, – írja Szana – s a metsző gyakorlott

¹⁶ Szana: *A könyv*, 54, (idézet) 56, 109. Vö. Octave Uzane: *La nouvelle Bibliopolis, Au Pays des Néo-Icono-Bibliomanes*, Paris, Henry Floury Libraire-Éditeur, 1897, 1–35, 45–53. A francia bibliofilekről és Uzanne-ról bővebben lásd Willa Z. Silverman: *The New Bibliopolis, French Book Collectors and the Culture of Print 1880–1914*, Toronto, University of Toronto Press, 2008, 61–115.

¹⁷ Szana: *A könyv*, 50–61.

¹⁸ Az *avant la lettre*, azaz a művész által készített első (próba)nyomatok számítanak a legértékesebbnek.

¹⁹ Szana: *A könyv*, 58.

keze kétszeres keletet szerez a munkának.”²⁰ Nemcsak a kortárs művészek illusztrációval díszített kötetek iránt nőtt meg az érdeklődés, hanem a klasszikusok (például Boccaccio, Aretino, Dante, Moliere, La Fontaine, Racine) egy-egy szebb kiadású, illusztrált kiadványáért is hajlandó volt a francia bibliofil csillagászati összegeket fizetni. Nem volt ez másképp a 19. századi francia irodalom népszerű szerzőinek, így például Balzac, Beranger, Flaubert, Goucourt, Hugo, Musset, Zola első kiadásaival sem. A szép, illusztrált művek és első kiadások mellett a dedikált és különféle mellékleteket, például eredeti kézirat(ka)t tartalmazó könyveket is nagy becsben tartották. Franciaországban a bibliofília nyilvánossága és intézményrendszere szintén fejlett volt. Rendszeresek voltak az árverések, nagy számban jelentek meg árverési katalógusok, könyvjegyzékek, szakkiadványok és a gyűjtők egyesületekbe tömörültek.²¹

A magyar könyvkedvelés helyzetéről ugyanakkor sommásan csak annyit írt Szana, hogy az a „fényűzés”, amelyben a francia gyűjtők és kiadók könyveiket részesítik egy-két kivételtől eltekintve „nálunk ma még jóformán ismeretlen. Magyarországnak vannak szenvedélyes könyvgyűjtői; de nincsenek a szó szorosabb értelmében vett bibliophiljei. [...] A régi, ritka könyveknek s az újabb nagydíszű kiadványoknak nincs eléggé hálás közönségük Magyarországon.”²² Nálunk a régi nyomtatványokhoz, a szép kiállítású újabb munkákhoz, a híres magyar szerzők első kiadásaihoz, a dedikált, vagy eredeti kéziratot tartalmazó kiadványokhoz is potom áron lehetett hozzájutni.²³

Szana az *Egy bibliophil álma* (1890) című novellisztikus szerkezetű, saját gyűjtői élményein alapuló esszéjét teljes egészében annak szentelte, hogy a honi könyvkedvelés és könyvgyűjtés elmaradottságára felhívja a figyelmet.²⁴ Részletesen ecsetelte a hön áhított ideális helyzetet: milyen lenne, ha Magyarországon is a nyugat-európaihoz hasonló fejlettségű lenne a bibliofília. Azon tűnődött, hogy mikor válik az álom valósággá. Bár nem említett konkrét példákat, a francia viszonyokat tekintette követendő mintának.

²⁰ Uo., 59.

²¹ Vö. Farkas: *A Magyar Bibliophil*, 345.

²² Szana: *A könyv*, 61–63. Szana szerint a kivételek közé tartozik id. Jankovich Miklósnak, Nagy Istvánnak és gróf Apponyi Sándornak az amateur kifinomult ízlésével összeválogatott, európai hírű gyűjteménye. Apponyit, aki 1874-től tagja volt a konzervatív és zártkörű Sociéte des Bibliophiles François-nak, a „legraftináltabb ízlésű” bibliofilek közé sorolja: Szana Tamás: *Magyar gyűjtők*, in Uő: *Egy amateur*, 47; Farkas: *A Magyar Bibliophil*, 342.

²³ Szana Tamás saját vásárlásait hozza fel példaként. Az 1880-as évek közepén, mint írja „60 krajczáron vettem meg Katona »Bánk Bán«-jának 1821-diki első kiadását s alig valamivel fizettem többet a »Peleskei nótárius« 1790-ben nyomtatott s bámulatosan megőrzött példányáért.” Széchenyi *Hitel* című munkájának dedikált példánya pedig csupán egy forinttal került többbe, mint a dedikáció nélküli. Szana: *A könyv*, 63–64, 83. Vö. Szana: *Az amateur*, 16.

²⁴ Szana Tamás: *Egy bibliophil álma* (1890), in Szana: *Egy amateur*, 79–96.

Az egyes szám első személyű elbeszélő – Szana alteregója –, aki szegény író létére maga is rajong és gyűjti a könyveket, álmában egy nagy érdeklődést kiváltó árverésen vesz részt, ahol néhai barátja, a „budapesti könyvkedvelők társaságának alelnöke” magyar költők és írók első kiadásait, illusztrált munkák ritka példányait, unikumokat, dedikált és mellékletekkel ellátott, különleges kiállítású, amatőr-kötésű kiadványokat tartalmazó pompás könyvgyűjteménye kerül kalapács alá. Az árverési csarnok zsúfolásig megtelt termében az egész születési és pénzarisztokrácia, a „főváros lakosságának »fine fleur«-je” jelen van és izgatottan licitál, hogy könyvtára részére megszerezze az értékes könyveket. A jelentős kollekcióval rendelkező és nagy számban összegyűlt gyűjtők közül van, aki a Bártfán nyomtatott *Balassa Bálint istenes énekeinek* vagy az 1577-es kiadású Enyedi György *Gismunda és Gisquardus* históriájának egy-egy ritka példányához szeretne hozzájutni, mások Csokonai, Katona, Vörösmarty, Kölcsey és Arany első kiadásaira vadásznak, de van kereslet Jósika és Jókai első regényei iránt is, nem beszélve Keményről, akinek a könyvei „szokatlanul magas” áron kelnek el. A gyűjtemény egyik legnagyobb érdeklődést kiváltó tétele:

„*Petőfi Sándor összes költeményei* egy kötetben. A költő aczélba metszett arcképével. Pest, Emich Gusztáv sajátja. 1847. Kis negyedré, 537 lap. Világoskék maroquin-kötésben, aranyozott háttal, benső csipkézettel s az eredeti kiadás gondosan megőrzött halavány rózsaszín borítékával. Hozzá van kötve [...] Petőfi egyetlen fennmaradt fényképének facsimile-másolata s egy költemény a költő eredeti kéziratában. [...] Nincsenek benne sem rozsdá- sem vízfoltok, a mik az eddig előkerült példányokból soha sem hiányoztak. A kötetet szűzies tisztaságában őrizte meg az első tulajdonos.”²⁵

A könyv igen rövid idő alatt, Balassi ritka kötetéhez hasonlóan háromszáz forintos rekord áron talál gazdát, a közönség pedig kitörő üdvölgéssel és tapsal ünnepli az újdonsült tulajdonost, a fiatal főurat, aki – ellentétben Szanáknak a magyar arisztokrátákról alkotott nem éppen hízelgő véleményével – „*nem »fekély a haza testén«*”.²⁶

A bibliofilt azonban nem a hangos taps, hanem inasa kopogása veri fel mély álmából, aki meghozta a reggeli postát. Az ébredést keserű kiábrándulás követi. A posta olvasásakor azzal szembesül a könyvbarát, hogy Magyarországon

²⁵ Uo., 92–93. (Kiemelések az eredetiben – F. J. A.) Feltehetőleg a költő népszerűsége miatt szokatlanul sok, háromezer példány készült a díszkiadásból a „legfinomabb dupla velinpapírosan, új betűkkel nyomtatva”. A költő aczélba metszett arcképe Barabás Miklós rajza után készült. Vö. Havas Adolf: *Petőfi műveinek első kiadása és Emich Gusztáv*, in *Petőfi-album*, Bartók Béla–Endrődi Sándor– Szana Tamás, (szerk.), Budapest, Athenaeum, 1898, 153.

²⁶ Szana: *Egy bibliophil*, 93. (Kiemelések az eredetiben – F. J. A.)

egyáltalán nincs keletje az értékes és szép könyveknek. Az egyik levélben arról számol be neki az antikvárius, hogy klasszikusaink első kiadásaihoz potom összegekért lehet hozzájutni, Kemény Zsigmond regényei pedig leszállított áron kaphatók, mert a közönség jobban érdeklődik Zola művei iránt. A másik levélből pedig arra derül fény, hogy a kiadók nem vállalkoznak igényesen kiállított, illusztrált könyvek, különösen nem amatőr kiadások megjelentetésére, mert nincs rájuk kereslet:

„»Kedves Uram! Ön a magyar gyűjtők birtokában levő érdekes dolgokról: festményekről, szobrokról, régi fegyverekről s a kuriozitás más tárgyairól szeretne illusztrált könyvet közrebocsájtani. E díszmű kiadásáról le kell mondanunk. Különösen olyan intenciókkal, mint ön akarja, hogy hollandiai és kínai papírra is nyomassunk példányokat. A középosztálynak ilyesmire nincs pénze; tönkreteszi a terhes adó. Az arisztokrácia pedig csak kivételesen érdeklődik valami iránt. Ha azonban ön netalán olyan díszmű szerkesztésére vállalkoznék, aminő a *Paris à cheval*,²⁷ a dolgot még megbeszélhetnők.

Különben fogadja stb. stb.

Buzgó testvérek, könyvkiadók.«²⁸

Szana meglehetősen kiábrándító képet festett a hazai könyvkultúráról. A valóságban nem csupán a közönség nem értékelte kellőképpen a szépen előállított könyveket, első kiadásokat és dedikált műveket, hanem a bibliofil kultúra feltételei sem voltak adottak. Magyarországon ekkoriban a könyvgyűjtőknek nem volt saját egyletük, periodikájuk és ismeretlenek voltak a bécsiakhoz, párizsiakhoz, londoniakhoz vagy rómaiakhoz hasonló, társadalmi és kulturális eseményszámba menő nyilvános könyvárverések.²⁹

Szana Tamás ugyanakkor nem csupán írásaival járult hozzá a bibliofil kultúra hazai megteremtéséhez és népszerűsítéséhez, hanem könyveinek igényes kiállításával (tipográfia, nyomtatás, illusztráció, papír, kötés) is példát mutatott: tervezésükben és kivitelezésükben maga is közreműködött.³⁰ A tekintetben is

²⁷ *Paris à cheval, Texte et dessins par Crafty* [Victor Gérúzez], pref. Gustave Droz, Paris, E. Plon et Cie, 1883. A Crafty rajzaival illusztrált, maga korában népszerű francia kötet a lovas kultúrával foglalkozik.

²⁸ Szana: Egy bibliophil, 94–95. (Kiemelések az eredetiben – F. J. A.). Idézi: Ferenczi: Szana Tamás, 707.

²⁹ Szana egy másik esszéjében megemlíti, hogy a hazai gyűjtőknek nincsenek intézményes fórumaik, ezért javasolja, hogy a Műbarátok Köre kezdeményezhetné egy „nyilvános árverező-csarnok” létesítését. Szana: Magyar gyűjtők, 54.

³⁰ Szana vállalta például, hogy az *Izsó Miklós élete és munkái* (1897) és *A száz év a magyar művészet történetéből, 1800–1900* (1901) című könyve előállításánál felügyeli a szedést, nyomtatást

úttörő volt, hogy az általa fordított vagy írt könyvek többségéből amatőr kiadást is közreadott. Az egyik első magyar amatőr kiadású könyv a fordításában megjelent Ovidius *A szerelem művészete* (Révai, 1883) volt, amelyből a rendes kiadáson kívül ötven számozott példány is készült merített papíron, aranyozott félbőr kötésben. *A könyv régen és most* (Hornvánszky, 1888) című monográfiából harminc számozott példány látott napvilágot hollandi merített papíron. *A Magyar művészek. Műtörténelmi vázlatok képekkel. Új sorozat* (Hornvánszky, 1889) című műve ötven számozott, kereskedelmi forgalomba nem hozott amatőr kiadásának az volt a különlegessége, hogy az előjegyzést követően a megrendelő nevét is belenyomtatták a kötetbe. Ezeknek a példányoknak volt a legmagasabb az ára (30 Ft). A számozott amatőr kiadások francia mintára történő meghonosítását Szana nem csak saját, hanem mások kiadványainak sajtó alá rendezésénél is szorgalmazta, amihez a kiadók közül a már említett Révai Testvéreken és Hornvánszkyon kívül többek között az Athenaeumot, Grillt és Ráth Mórt sikerült megnyernie.³¹

Szana a különféle irodalmi, művészeti és műpártoló egyesületek, így például az Írók és Művészek Társasága és a Műbarátok Köre tisztségviselőjeként is sokat tett a könyvkedvelés előmozdításáért.³² Szana szerkesztette a könyves szakma és az 1873-ban alakult Írók és Művészek Társasága kezdeményezésére létrejött Könyvvásárlást előmozdító bizottság hivatalos közlönyét, a Hornvánszky

és a képek készítését. Szana Tamás levele az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt-nek, 1896. április 15; 1900. január 24. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fond 3/872.

³¹ Néhány további példa Szana saját könyveihez: *Magyar Művészek* (Révai, 1887); *Petőfíne Szendrey Júlia* (Grill, 1890) Roskovics, Baditz, Spányi, Neogrády, Stetka rajzaival, japán selyempapírra nyomtatva fehér atlasztáblákkal 30 Ft, vastag velinre nyomva atlasz emboitageban 10 Ft, atlaszkötésben 8 Ft, színes papírkötésben arany metszéssel 5 Ft 40 kr., színes borítékban fűzve 4 Ft 50 kr.; *Izso Miklós élete és munkái* (Athenaeum, 1897) című kötet 530 kézzel számozott példányából az első 60-at japán, a többi simított velin papírra nyomtatták. A következő könyvek külső kiállítása is Szana irányításával készült: Mikszáth Kálmán *Frivól akta. Brezói ludak. A saját ábrázatomról* (Révai, 1882, 1887); Reviczky Gyula *Ifjúságom 1874–1883* (Révai, 1883) 50 kézzel számozott példány készült hollandi papíron; Komócsy József *Szerelem könyve* (Révai, 1883) 50 példány készült a legfinomabb hollandi papíron; Kiss József *Ünnepnapok* (Révai, 1888) Cserna Károly rajzaival. Vö. *Irodalmi Értesítő*, I. évf., 1887/2, 20.; *Uo.*, I. évf., 1888/8, 127–128., *Uo.*, I. évf., 1888/19. 296–297. Szemlér Lőrinc: Újabb magyar könyvekről és gyűjtésükről, *Libellus*, II. évf. 1920/4–5, 35; *Magyar könyvészet 1712–1920, Petrik Géza retrospektív bibliográfiája és a pótlások* (Arcanum adatbázis) [emboitageban (dísztokban)].

³² Szana az Írók és Művészek Társaságának 1880-ig titkára, a Műbarátok Köre irodalmi bizottságának előadója volt. A két egyesületről bővebben: *A magyar Írók és Művészek Társaságának alapszabályai*, Budapest, k. n. 1873; Szívós Erika, *A magyar képzőművészet társadalomtörténete 1867–1918*, Budapest, Új Mandátum, 2009, (Habsburg történeti monográfiák 7.) 199–201. Dalmady Sándor: *A Műbarátok Köre irodalmi és művészeti egyesület huszonöt éves története (1890–1914)*, Budapest, Műbarátok Köre, 1915.

Viktor kiadásában közreadott, rövidéletű *Irodalmi Értesítőt* 1887–1888-ban.³³ A kéthetente megjelenő lap volt az első olyan magyar könyves orgánus, amely a könyvvásárlás és irodalom pártolás előmozdítása mellett a könyvgyűjtőknek és antikváriusoknak is fórumot kívánt teremteni. A periodika azon túl, hogy néhány soros cikk- és könyvajánlókkal hívta fel az olvasók figyelmét a legújabb könyvekre, folyóiratokra, több amatőr kötet és díszmű hirdetését is közölte, és folytatásokban közreadta Szana megjelenés előtt álló, *A könyv régen és most* című munkáját.

Az 1891-ben megalakult, elsősorban műpártolókat, a magyar irodalom, képzőművészet, könyv és zene kedvelőit tömörítő Műbarátok Köre³⁴ Szana kezdeményezésére és közreműködésével több reprezentatív díszművet és amatőr munkát is közreadott. Első díszes, illusztrált kiadványuk, az ötszáz példányban és kizárólag tagok részére készült *Műbarátok Könyve* (1892) volt. A kor ismert és népszerű szerzőinek elbeszéléseit, irodalmi és művészeti tárgyú írásait, zeneszerzőinek műveit tartalmazó évkönyvet neves képzőművészek, grafikusok különféle sokszorosító eljárással készült rajzai és könyvdíszei illusztrálták. A kötet kedvező fogadtatásához a nagyszámú illusztrációk és a díszes nyomdai kivitelezés is hozzájárult.³⁵ 1896-ban jelent meg *A magyar koronázási jelvények* című impozáns kiadványuk, amelynek az volt az érdekessége, hogy első ízben készültek fényképfelvételek a koronáról. A képeket a magyar származású Kádár Gábor neves párizsi műintézetében sokszorosították. A nyomtatás költségeit a vallás és közoktatásügyi miniszter támogatta.³⁶ Szana Tamás felvetésére és aktív közreműködésével született meg a társaság egyik legnagyobb szabású vállalkozása, a Radisics Jenő és Szendrei János szerkesztésében megjelent *Magyar Műkincsek I–III.* (1896–1902) című magyar és francia nyelvű, páratlanul előkelő kiállítású illusztrált díszmű, amely a Magyarország területén és a bécsi udvarban található műkincseket mutatta be. A kötetek elsőrangú előállítására, a nagyszámú illusztrációk elkészítésére és sokszorosítására tetemes összegeket

³³ A folyóiratról bővebben: „Egy bibliophil álma” *Könyvek kedvelése és kelendősége a 19. század utolsó évtizedeiben Magyarországon* (2015).

³⁴ A társaság kezdettől fogva súlyt helyezett az irodalmi művek kelendőségének növelésére. Különösen azt szorgalmazták, hogy minél több magyar író díszes kiállításban megjelent műve jusson el a szalonokba. Dalmady: *A Műbarátok*, 12.

³⁵ Uo., 48. A kötet kolofonja szerint a vízjeggyel ellátott hollandi merített papírra nyomott, heliogravűrököt, szín- és fénynyomatú másolatokat, valamint hangjegyeket tartalmazó mű „artisztikus berendezését” Szana Tamás irányította. A könyv előállítása hatezerháromszázötven forintba került.

³⁶ Dalmady: *A Műbarátok*, 97–98.

fordított az egyesület.³⁷ Feltehetően Szana kezdeményezésére előadásokkal és kiállításokkal is népszerűsítették a bibliofíliát.³⁸

Bár Szana 1908-ban bekövetkezett halála miatt nem érthette meg a magyar könyvtervezés 20. század eleji művészi rangra emelkedését, az első magyar bibliofil egyesület (Magyar Bibliophil Társaság, 1920) megalakulását és ennek nyomában a művészi igénnyel készült könyvek iránti érdeklődés megnövekedését, úttörő kezdeményezéseivel nagymértékben hozzájárult a modern magyar művészi könyv megszületéséhez és a könyvgyűjtés társadalmi presztízsének növekedéséhez. Nagy részben neki is köszönhetően a bibliofília egyenrangú társa lett a műgyűjtés és műpártolás egyéb formáinak. Törekvéseivel ráirányította a figyelmet a könyvkedvelés kulturális jelentőségére, a könyveknek az irodalom és képzőművészet közvetítésében, terjesztésében betöltött fontos szerepére.

³⁷ Dalmady: *A Műbarátok*, 80–96. A Balston & Co. maidstone-i Whatmann-féle papírgyár készítette a társaság címerével ellátott legfinomabb, vízjeles papírt. A Franklin Társulat Bocskay György 16. századi magyar betűfestő rajzai alapján öntött betűkkel nyomtatta a kiadványt. A műmellékletek újfent Párizsban Kádár Gábornál sokszorosították, a fametszeteket pedig Morelli Gusztáv és Buccarich József készítette. A kötetek egyenként ötven forintba kerültek. Száz példány került a hazai könyvpiacra, a francia kötetek terjesztésére pedig W. Hiersemann lipcsei cég vállalkozott.

³⁸ Zsák Wilfried: *A Műbarátok köre és a magyar bibliofília, Könyvtári Szemle*, III. évf., 1915/9–1, 218–222. 1904-ben Riedl Frigyes javasolta, hogy a műpártoló egyesület adjon ki egy amatőr sorozatot a magyar remekírókból „a legfinomabb »Old Bristol« papíron, vörös bőrkötésben”. A társaság azonban elvetette az indítványt, mert sokallta az évi nyolcezer Ft-ra rúgó költségeket. 1906-ban Czák Elemér tartott előadást az Iparművészeti Múzeumban rendezett könyvtábla-kiállítással és saját ex libris gyűjteményének bemutatásával egy időben *A könyv művészi köntöse* címmel, 1907-ben pedig *A könyv* című megjelenés előtt álló munkáját ismertette.